

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 821.161.2

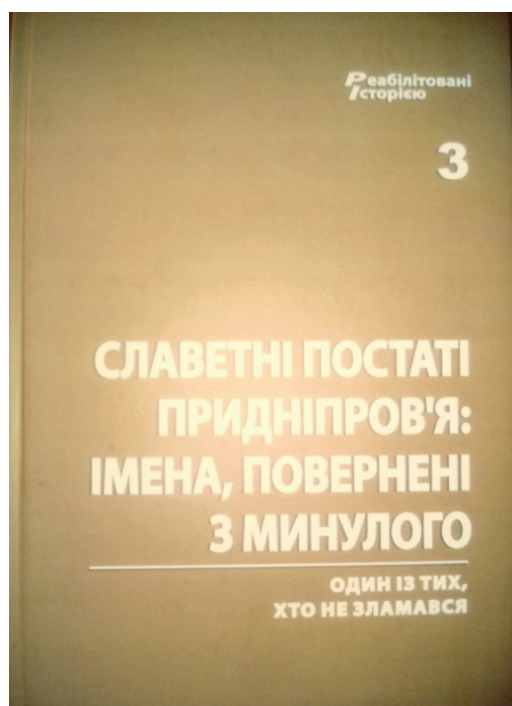
Н. ГОРОДНЮК

*доктор філологічних наук,
професор кафедри англійської філології
Маріупольського державного університету*

РЕАБІЛІТОВАНИЙ ІСТОРІЄЮ

Рецензія на колективну монографію

**Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого: у 5 т. Т. 3:
Один із тих, хто не зламався / уклад. Н.І. Заверталюк,
Ю.В. Пшеничний. Житомир: ТОВ «505», 2021. 240 с.**

Постать Олеся Досвітнього вирізняється своєю надзвичайністю як людини, політика, редактора, письменника, публіциста й організатора літературно-мистецьких сил в Україні (він був одним із фундаторів ВАПЛІТЕ, головним редактором ВУФКУ, головою Українського товариства драматургів і композиторів). З нагоди 130-річчя від народження цього письменника і публіциста Нінель Заверталюк, Юрій Пшеничний, Людмила Кулакевич та Ольга Салова підготували монографію під назвою «Славетні постаті Придніпров'я: імена повернені з минулого: у 5 т. Т. 3: Один із тих, хто не зламався» (Житомир, 2021). Актуальність звернення до здобутку Досвітнього очевидна, адже якщо в радянському літературознавстві він розглядався тенденційно, то в українському – зовсім випав з кола наукових інтересів. Можна дискутувати про заслужене чи незаслужене нехтування його творчістю науковцями, для сучасного українського читача вона залишається невідкритою.

Запропоноване видання справді унікальне і цінне, адже містить багато раніше не публікованого матеріалу про життєвий і творчий шлях Олеся Досвітнього, бібліографію його статей і художніх творів, спогади самого письменника, низку його публіцистичних творів, невідомих через свою розпорошеність по районних газетах, що збереглися в поодиноких

архівах. Том було підготовлено завдяки титанічним зусиллям Нінелі Іванівни Заверталюк, яка ще в 1960-ті рр. в харківських та одеських архівах переписувала інформацію з газет і журналів 20–30-х рр. XX ст. Зі зрозумілих причин увести матеріал до наукового обігу через кандидатську дисертацію «Публіцистика українських письменників 20-х – 30-х років» було неможливо, і тривалі роки зошити із записами зберігалися в шафі своєї збирачки.

У першому розділі монографії «Біографія мужньої людини» представлено доповнену й уточнену біографію Олесь Досвітнього, раніше не публіковані спогади Нінелі Заверталюк про її спілкування з Марією Курською-Досвітньою, а також листи останньої до укладачки монографії. Виявляється, як розповіла дружина письменника, аварія на пароплаві, на якому Олесь Досвітній повертався з Америки (люди були врятовані, але речі потонули, серед них і перший рукопис роману «Американці»), не минула безслідно – у письменника розвинулася гідрофобія і в кризовому стані він боявся навіть вмиватися: «Очевидно, цей кризовий стан проявився і в тюремній камері. І тоді він розрізав бритвою собі судини і помер від втрати крові» (запис Н.З.). Дати самогубства вона [дружина – Н.Г.] не назвала – лише «весною 1934» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 25]. Де Олесь взяв бритву, жінка не знає, адже в камерах таке приладдя суворо заборонене. Ця інформація повністю перекреслює офіційні дані, згідно з якими Олександра Федоровича Скрипаля- Міщенко було розстріляно (хоча у справі письменника немає акта про виконання вироку, що певною мірою пояснює, чому різні дослідники називають різні дати його смерті: квітень 1934 р. [Килимник, 1961, с. 168], 9 червня 1934 р. [Шевчук, 1967, с. 63], 11 листопада 1934 р. [Дончик, 1993, с. 572] та найчастіше – 3 березня 1934 р., коли Колегія ОДПУ переглянула і залишила без змін вирок ДПУ УСРР про «найвищу міру соціального захисту» – розстріл) [Мукомела, 2020]. Доречними є і спогади Лихваренка Микити Сергійовича про те, як він порятував від аварії агітпоїзд «Більшовик», на якому Олесь Досвітній був комісаром.

У другому розділі «З кулеметом і книжкою» подано аналіз Н. Заверталюк та О. Салової публіцистики Олесь Досвітнього. Авторка підрозділу «Слід у слід із життям» зазначає, що «серйозну науку публіциста» письменник опанував у Сан-Франциско [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 25], де в газеті «Нова Рада» публікував статті, і про високий рівень його майстерності свідчать міжнародні огляди в номерах газети «Галицький комуніст». Особливості візуального оформлення за рахунок шрифту різних розмірів статей в газеті «Хліб і залізо», яку письменник редагував, структурування матеріалу, «надзвичайна простота викладу й одночасно логічна послідовність» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 40] засвідчили непересячний талант Досвітнього і як редактора. У розділі подано також декілька статей Досвітнього, опублікованих у газетах «Галицький комуніст» та «Незamoжний селянин» під різними його псевдонімами (Незamoжний, Я. Село, Селянин). Цінним складником розділу є бібліографія статей Олесь Досвітнього, надрукованих у газетах 1919–1924 рр. Принаймні маємо хоч таку інформацію, адже знайти згадані в бібліографії газети практично неможливо.

Третій розділ рецензованої монографії присвячено художній прозі Олесь Досвітнього, завдяки якій українська література збагатилася темою Далекого Сходу. Прикро, що неодноразово перевидавані за життя письменника твори (так лише повість «Алай» протягом 1924–1931 рр. виходила у світ п'ять разів) так і не стали об'єктом всебічного літературознавчого аналізу і здобулися хіба що на принагідне згадування. До аналізу текстів долучилися Н. Заверталюк, Л. Кулакевич, О. Салова.

Н. Заверталюк окреслила тематику творів Олесь Досвітнього, докладно проаналізувала новели «Місіонери» («Яка віра краща?»), «Розкаяння», книгу новел «Тюнгуй» («Чжунгожень»), романи «Американці», «Кварцит». Останній роман Олесь Досвітнього «Кварцит», за Н. Заверталюк, є своєрідною декларацією змісту літературної дискусії 1925–1928 рр. Дослідниця зіставляє вказаний твір з романом Валер'яна Підмогильного «Місто», акцентуючи, що автори названих творів «<...> позиціонували єдине бачення стану літератури епохи утвердження нової форми тоталітаризму – більшовизму як естетичного катастрофізму, руйнації головного її стрижня – істинної художності» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 102].

Варто відзначити підрозділ Л. Кулакевич, яка зосередилася на повістях «Нас було троє» та «Алай», дивуючи несподіваними ракурсами студіювання: якщо повість «Нас було троє» вичерпно охарактеризовано як один із перших зразків шпигунського жанру в українській літературі, то повість «Алай», що за радянських часів заскніло розглядалася не інак-

ше як історія про соціал-зрадника (В. Шевчук), відрефлексовано через призму крутійського дискурсу. Виокремлюючи у повісті «Алай» елементи крутійського / шахрайського жанру (прийоми перевдягання і перефарбовування героєм волосся, подорожування за підробними документами, неодноразове сприйняття втікача за важливу посадову особу, трагікомічна ситуація перебування Марка Шешеля у будинку з повіями, які подумали, що це втомлений клієнт, випрошування грошей у директора школи та місцевого землеміра, бо, мовляв, його хтось обікрав (а насправді цього не було) тощо), дослідниця підкреслює, що специфікою **реалізації крутійського дискурсу в тексті Досвітнього є його драматична забарвленість: «Описи екзотичних ландшафтів і побутування практично невідомих для українського читача народів Киргизії та Узбекистану перемежовано мікроситуаціями щирого переживання героя від страху бути викритим, сценами знуцань “урусів” із тубільців»** [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 89].

Увагу привертає й запропонована Ольгою Саловою рецепція образу героя у прозі Олеся Досвітнього. Розглядаючи новелу «Місіонери», повісті «Чжунгожень», «Гюлле», «Нас було троє», дослідниця достатньо переконливо стверджує, що письменник розробляє у своїх творах образ «“взірцевого громадянина”, яким марило тогочасне суспільство». Найбільш репрезентативним у цьому аспекті є, на думку дослідниці, герой повісті «Чжунгожень» Ло Цзі-фан – «звичайний селянин, який відчувши на собі несправедливість як східної, так і західної системи, під впливом обставин стає повстанцем», кладе своє життя на вівтар Вітчизни, громадським справам [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 91]. Авторка підрозділу наголошує: «Чітко усвідомлюючи своє призначення, у певному сенсі герой одержимий великою шляхетною ідеєю, за своєю суттю спрямованою на соціальний і національний захист народу. З погляду тодішніх умов та можливостей, Олесь Досвітній створює образи, ідолів, щоб читач сприйняв персонажа як модель, що оприявнюється в час ухвалення важливих рішень» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 91].

Вагомості монографії додають спогади Олеся Досвітнього «Без початку» та цикл його нарисів «Нотатки мандрівника». Спогади «Без початку» уперше видруковувалися протягом 11 лютого – 14 липня 1918 р. в журналі «Засів» Маньчжурської української окружної ради в далекосхідному місті Харбін. Однак часопис не потрапив в Україну і тексти Досвітнього не стали відомими. Завдяки тому, що активіст маньчжурської української колонії Іван Світ вивіз у 50-х роках комплект «Засіву» до США, згадані спогади було вдруге видано в американському журналі «Нові дні» (1971–1972, №№ 261–266) і тому знову залишилися майже недоступними для українського читача. Для рецензованої монографії спогади разом із вступним словом передав професор Григорій Костюк. Не менш сумною є і доля нарисів про перебування письменника в Західній Європі. Уперше надруковані в журналі «Червоний шлях» (1925, № 6/7, № 9) вони неодноразово видавалися протягом 1925–1931 рр., що свідчить про інтерес до них з боку тодішнього читача, та після того, як автора було репресовано, вони «загубилися» в архівних нетрях і більше не перевидавалися. У монографії збережено стилістику і правопис перших публікацій, тому тексти можуть бути цікавими не тільки для істориків української літератури, але й мовознавців.

Спогади «Без початку» будуть знахідною для всіх, хто займається мемуарами. Через декілька років після подій Олесь Досвітній іронічно описує причини свого арешту і втечі від московсько-царського суду аж до Америки: прапорщик Вульфійус, який доволі часто передавав листи знайомим письменника і привозив книжки від них, раптом захотів «визначитися й дістати якусь нагороду – чи в виді вищого чина, чи медаллю» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 123], тому відніс черговий лист командирові корпусу, генералові Х. Зміст листа свідчив про зв'язок солдата Олександра Скрипала з петроградською українською громадою, його агітаційну діяльність серед солдатів, та найголовніше – «<...> був написаний українською мовою, дух якої, як сепаративну заразу, винищували тоді скрізь самим суворим і безупинним шляхом» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 124]. Деталі спогадів письменника про його ув'язнення у приміщенні, яке колись служило «чи коморою або сироварнею, чи пральнею в фільваркові» [Заверталюк, Пшеничний, 2021, с. 126], його пересування по території Азії скеровують на його повість «Алай», засвідчуючи, що в основу останньої лягли події з життя самого письменника. Спогади і нариси ще чекають на свого дослідника, хоча в другому розділі Ольга Салова загалом простежує змістові домінанти «Нотаток мандрівника».

Рецензована монографія окреслює нові перспективи вивчення творчої спадщини Олесь Досвітнього і буде цікавою для викладачів і студентів-філологів, усіх, хто цікавиться історією української літератури.

Список використаної літератури

- Дончик, В.Г. (Ред.). (1993). *Історія української літератури ХХ ст. Книга перша (1910–1930 роки)*. Київ: Либідь.
- Заверталюк, Н.І., Пшеничний, Ю.В. (Ред.). (2021). *Славетні постаті Придніпров'я: імена, повернені з минулого. Том 3: Один із тих, хто не зламався*. Житомир: ТОВ «505».
- Килимник, О. (1961). Олесь Досвітній (До 70-річчя з дня народження). *Вітчизна*, 12, 167-169.
- Мукомела, О. (2020). *Досвітній Олесь: біографія*. Відновлено з <https://litgazeta.com.ua/biografiya-korotko/dosvitnij-oles-biografia/>
- Шевчук, В. (1967). Олесь Досвітній. *Радянське літературознавство*, 3, 59-73.

References

- Donchuk, V.H. (ed.). *Istoriia ukrainskoi literatury XX st. Knyga persha (1910-1930 roky)* [History of Ukrainian Literature of the Twentieth Century. Book One (1910-1930s)]. Kyiv, Lybid Publ., 784 p.
- Kylymnyk, O. (1961). *Oles Dosvitnij (Do 70-richchia z dnia narodzhennia)* [Oles Dosvitniy (To the 70th anniversary of his birth)]. *Vitchyzna* [Homeland], vol. 12, pp. 167-169.
- Mukomela, O. (2020). *Dosvitnij Oles: biografiya* [Dosvitniy Oles: Biography]. Available at: <https://litgazeta.com.ua/biografiya-korotko/dosvitnij-oles-biografia/> (Accessed 30 Aprile 2022).
- Shevchuk, V. (1967). *Oles Dosvitnij* [Oles Dosvitniy]. *Radianske literaturoznavstvo* [Soviet Literary Criticism], vol. 3, pp. 59-73.
- Zavertaliuk, N.I. Pshenychny, Yu.V. (eds.). (2021). *Slavetni postati Prydniprovia: imena, poverneni z mynuloho. Tom 3: Odyn iz tykh, khto ne zlamavsia* [Famous Figures of the Dnieper: Names Returned from the Past. Volume 3: One of Those Who Did Not Break]. Zhytomyr, 505 Publ., 240 p.

Одержано 24.01.2022.